Seneca și Claudius. Apoteoza răsturnată

Alexandra CIOCÂRLIE

Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu"
G. Călinescu Institute of Literary History and Theory
Personal e-mail: aciocarlie@gmail.com

Seneca and Claudius. The Overturned Apotheosis

Life's trials determined Seneca to radically modify his attitude towards the emperor Claudius. Exiled by Claudius, Seneca tries to gain the emperor's benevolence by an encomiastic writing hidden under the form of a consolation for an influent figure from Claudius' court, the imperial freedman Polybius. Due to the interventions of Agrippina, Seneca returns to Rome in order to become the mentor of the teenager Nero. After Claudius' suspect death by poison, Seneca writes a grim lampoon directed against him. In this satire, Seneca is attacking the practice of apotheosis, in other words, the assimilation of the dead sovereigns with the gods, and inserts an apologetic passage for the new emperor Nero.

Keywords: Seneca, Claudius, apotheosis, political satire, consolatory work

După moartea împăratului Claudius otrăvit de cea de-a patra lui soție, Agrippina, tânărul succesor la tron Nero a organizat funeralii somptuoase și i-a conferit defunctului titlul de zeu, glorificare atribuită odinioară lui Augustus, întemeietorul dinastiei. Tacit explică ipocrizia ucigașei în stare să recurgă la orice mijloc spre a-și vedea fiul la cârma statului, dar în același timp dornică să-și celebreze victima în cel mai spectaculos mod: „Se decretează pentru Claudius onoruri divine și ceremonia înmormântării se săvârșește întocmai ca aceea pentru Augustus, deoarece Agrippina nu voia să rămână mai prejos decât străbunica ei Livia în ce privește fastul" (*Anale*, XII 69)[1]. Pe de altă parte, istoricul surprinde reacția anturajului la gesturile fățarnice ale celor implicați în asasinat. La comemorarea lui Claudius cât timp Nero „înșiră vechimea neamului" ori numărul mare al „triumfurilor dobândite de strămoșii împăratului, atât vorbitorul, cât și ascultătorii aveau o înfățișare gravă", tot astfel a fost urmărit „cu bunăvoință și când aminti de activitatea literară" a suveranului și de faptul că în timpul domniei sale „nu s-a abătut asupra imperiului nicio năpastă din afara hotarelor". În schimb, când a început să vorbească „despre simțul lui de prevedere, de înțelepciunea lui, nimeni nu-și mai stăpâni râsul" (*Anale*, XIII 3). Suetoniu consemnează, de asemenea, ostentativele „demonstrații de pietate" prin care Nero „îi făcu lui Claudius mărețe funeralii, îi pronunță discursul funebru și-l trecu în rândul zeilor" (*Nero*, IX)[2]. Biograful reține însă și faptul că mai târziu el și-a dezvăluit complicitatea la omorul comis de mama lui „numind cu expresia greacă «hrană a zeilor» ciupercile cu care otrăvise pe Claudius" și și-a arătat disprețul față de tatăl său vitreg prin felul cum „îi întina memoria cu tot felul de insulte, în vorbe și fapte, acuzându-l uneori de nebunie, alteori de cruzime" (*Nero*, XXXIII). Satiricul Iuvenal insistă la rândul lui asupra echivocului acestei omuciderii însoțite de proslăvirea supremă: „Ciuperca Agripinei va fi fost deci mai puțin vătămătoare, dacă

n-a tăiat suflarea decât unui bătrân, făcându-l să coboare... în cer" (VI 620-623)[3]. Pliniu cel Tânăr opune devoțiunea autentică a lui Traian față de tatăl său adoptiv Nerva omagiilor nesincere ale altor principi la adresa înaintașilor: „I-ai adus cinstire acestui împărat, în primul rând prin lacrimi, așa cum se cădea pentru un fiu, apoi prin temple, fără să-i imiți pe aceia care au făcut tot așa, dar cu alte intenții". În interpretarea panegiristului, Tiberius i-a acordat apoteoza lui Augustus „ca să poată introduce acuzația de lezmajestate", iar Nero lui Claudius „în bătaie de joc". Titus l-a onorat în același chip pe Vespasian și Domițian pe Titus, dar „primul, pentru ca să fie socotit fiul, celălalt fratele unui zeu" (*Panegiricul lui Traian*, XI)[4]. După mai mult de un secol de la desfășurarea evenimentelor, Dio Cassius subliniază și el dubla natură a crimei: „Agrippina și Nero simulară nesfârșită jale pentru cel ce-l uciseseră și-l înălțară spre ceruri pe cel pe care îl scoseseră pe o targă de la banchet". În falsa preamărire este angajat încă un personaj cu o atitudine la fel de ambiguă ca a protagoniștilor, observă istoricul. E vorba de Seneca, dascălul lui Nero, autorul elogiului mortuar citit de proaspătul împărat pentru predecesorul său, dar și al unui pamflet nemilos care îl discreditează pe Claudius și ia în râs practica apoteozei, „o scriere intitulată *Apokolokyntosis*, adică «Prefacerea în dovleac»" (*Istoria romană*, LX 35)[5]. Ca substitut derizoriu al însemnelor divine bostanul simbolizează farsa jucată unui ins cu ambiții deșarte.

Satiră menipee în tradiția celor compuse de Varro, lucrarea în cauză respectă canoanele genului și îmbracă în haine comice un conținut grav, îmbină proza și versurile, împletește stilul familiar cu cel înalt, solemn. Scriitorul imaginează cu vervă caustică ascensiunea la cer și coborârea în infern a lui Claudius în încercarea de a-și găsi locul potrivit în lumea umbrelor. De la început, prezentarea celor întâmplate din momentul morții lui în 13 octombrie 54 se cere pusă la îndoială. Parodiind declarațiile de imparțialitate ale istoricilor autorul, condamnat odinioară de Claudius la exil, anunță că nu se va „lăsa influențat nici de amintirea jignirilor nici de recunoștință"[6]. Cel care înfățișează faptele refuză însă să garanteze veridicitatea spuselor sale: „Dacă cineva mă va întreba de unde știu că aceste lucruri sunt adevărate, din capul locului îi voi răspunde numai de voi avea poftă. Cine m-ar putea constrânge? [...] Dar dacă aș avea chef să răspund, aș spune tot ce mi-ar sta pe limbă". Somat să-și certifice aserțiunile printr-o depoziție credibilă, el invocă în derâdere doar spusele senatorului care a pretins sub jurământ că a fost de față la înălțarea în văzduh a Iuliei Drusilla, sora lui Caligula, divinizată după moarte de senat: „Cine a cerut vreodată martori de la un istoric? Totuși, dacă e nevoie să aduc un chezaș, întrebați-l pe cel care a văzut-o pe Drusilla suindu-se la cer. [...] Vând ca sigure și neîndoielnice toate câte le-am auzit de la el" (I). Naratorul va lăsa și în alte ocazii să planeze dubiile referitoare la autenticitatea istorisirii. De pildă, după ce reproduce ultimele cuvinte ale lui Claudius că are impresia că s-a scăpat pe el, relativizează această afirmație grotescă cu precizarea „dacă a făcut-o cu adevărat, nu știu: însă e drept că se scăpa mereu pe toate" (IV). Ulterior, reconstituie aventurile împăratului în adunarea zeilor pe baza informațiilor primite de la un ins dispus să-și întărească vorbele prin legământ solemn: „Este de prisos să mai povestesc cele ce s-au petrecut după aceea pe pământ. Căci le știți și voi foarte bine [...] Ascultați mai bine ce s-a întâmplat în cer: cel care mi le-a povestit se jură că nu m-a mințit" (V). După expunerea schimbului de replici al olimpienilor cu privire la soarta lui Claudius, declară, cu reticența unui istoric serios, că nu poate reda și argumentele lui Ianus pentru că nu există o consemnare scrisă: „Întrucât scribul notar n-a putut să urmărească vorbele lui, nu voi reproduce nici eu cuvântarea, ca să nu pun alte cuvinte în locul celor rostite de Ianus" (IX). Departe de a susține obiectivitatea relatării, autorul sugerează de mai multe ori că totul stă sub semnul plăsmuirii. În chip similar, la începutul *Istoriei adevărate*, descriere a unei călătorii fabuloase în tărâmuri imaginare, Lucian din Samosata anunță că va înfățișa doar peripeții născocite de el: „...de vreme ce nu aveam de povestit nimic adevărat – căci nu avusesem parte de nicio întâmplare interesantă – m-am întors către minciună, dar o minciună cu mult mai cinstită decât ale altora, fie și numai pentru aceea că eu nu mint când spun că mint". Avertismentul către cititori este limpede, povestirea nu va conține niciun dram de adevăr, totul fiind doar o invenție agreabilă: „Așadar, scriu despre lucruri pe care nici nu le-am văzut, nici nu le-am trăit, nici nu le-am aflat de la alții, și mai ales lucruri ce de fapt nici nu există, nici nu pot exista în nici un chip. De aceea, cei ce le citesc trebuie să nu le creadă câtuși de puțin"[7].

În *Apokolokyntosis* se dezbate pe larg dacă merită Claudius să fie trecut la deces în rândul zeilor aidoma altor principi romani dinaintea sa și totodată e pusă în cauză legitimitatea apoteozei ca practică a decernării statutului divin prin decret senatorial. Deși nu mai acceptă să facă declarații publice, senatorul care a adeverit ascensiunea la cer a Drusillei poate autentifica și parcursul similar al lui Claudius. Ca administrator al Viei Appia, el deține postul de observație ideal, de vreme ce pe aici au fost readuse la Roma după moarte trupurile lui Augustus și Tiberius în vederea deificării: „Vrând, nevrând, el e nevoit să vadă toate câte se petrec în cer. A fost pus să supravegheze Via Appia, pe unde știm cu toții că s-au urcat la zei atât divinul August, cât și Tiberiu" (I). În Olimp, zeul suprem îl însărcinează pe Hercule să cerceteze originea lui Claudius, intrusul sosit în adunare (V). Înălțat la cer pentru faptele sale eroice comise pe pământ, fiul lui Iupiter cu muritoarea Alcmena are o bună calificare pentru o astfel de anchetă. Semizeul care a dobândit dreptul de a sta alături de nemuritori îl susține pe Claudius în tentativa lui de a atinge o poziție

similară. În schimb, cel dintâi care intervine în sfatul ceresc arată că defunctul nu se încadrează în accepțiunea dată divinității de diferitele școli filosofice. În plus, el respinge dorința lui Claudius de a obține oficial condiția de zeu după ce a fost cinstit deja ca atare de către britani în sanctuarul de la Camulodunum, deși tradiția romană interzice zeificarea suveranilor în viață: „...nu-i e de ajuns că are un templu în Britania, unde i se închină barbarii și invocă ca pe un zeu ființa acestui nebun, încercând să și-o facă prielnică" (VIII). La controversa din Olimp Ianus se referă la „demnitatea zeilor" când arată că „nu trebuie împărțită orbește în dreapta și în stânga cinstea de a fi zeu". După ce atrage atenția că „odinioară era mare lucru să ajungi zeu", sacralizare devenită acum „o vorbă goală", el preconizează o normă generală, iar nu o simplă măsură îndreptată împotriva lui Claudius: „...începând din această zi, să nu mai fie făcut zeu nimeni dintre cei care trăiesc doar din rodul ogoarelor" (IX). Dimpotrivă, Diespiter sprijină în limbaj juridic apoteoza lui Claudius în temeiul înrudirii sale cu ceilalți împărați romani care au dobândit deja acest rang: „...întrucât divinul Claudiu este rudă de sânge cu divinul August și totodată cu divina Augusta, bunica sa, pe care el însuși a făcut-o zeiță, [...] propun ca divinul Claudiu să fie considerat zeu începând din această zi, cu drepturile depline hărăzite celor ce au devenit nemuritori înaintea sa". Acest statut privilegiat ar trebui înscris în *Metamorfozele* lui Ovidiu, poem care înregistrează divinizarea lui Romulus și a lui Caesar și face aluzie la cea a lui Augustus, adaugă Diespiter. Sugestia are în vedere apoteoza oricărui împărat roman, merituos sau nu, precum și operele literare care validează o astfel de practică (IX). Disputa legată de soarta postumă a lui Claudius este tranșată prin intervenția lui Augustus, el însuși beneficiar al înălțării la cer. Fondatorul imperiului amintește de numeroasele victime ale lui Claudius trimise la moarte fără a li se acorda drept de apărare și conchide că, prin înclinațiile native și prin purtare, el nu justifică primirea onorurilor divine: „Dacă faceți zei de teapa lui, nimeni n-o să vă mai creadă zei nici pe voi" (XI). Opinia lui Augustus triumfă asupra celorlalte, așa încât Claudius este alungat din Olimp fiind trimis în Infern sub escorta lui Mercur. Confuzia cu privire la situația sa persistă o vreme printre oameni. În timp ce străbate Via Sacra, el vede alaiul de la propriile funeralii, „cea mai frumoasă dintre înmormântări" întrucât cei de la Curte „nu se uitaseră la cheltuieli, ca să afle toată lumea că înmormântau un zeu" (XII). Umbra libertului Narcissus obligat să se sinucidă la ordinul Agrippinei îi întâmpină în Infern pe fostul împărat și pe însoțitorul lui celest cu exclamația: „...ce mai e și asta, vin zeii printre oameni?" (XIII). De fapt, Claudius urmează să primească osânda eternă decisă de judecătorul Eac și să-și ocupe locul de veci alături de marii păcătoși ai lumii.

Personajul central al scrierii lui Seneca nu are cum să fie socotit zeu câtă vreme reprezintă opusul principelui ideal. Defectele sale fizice sunt evidențiate din primul moment. Claudius este șchiop și intră în scenă „cu pași inegali" (I). La sosirea în Olimp, acest om în vârstă „cu părul albit zdravăn de tot" își „târa după el piciorul drept" (V). Vorbirea neclară și tremurul lui îi împiedică pe nemuritori să-și dea seama cu cine au de-a face: „...nu putea pricepe nimeni ce amenințări bolborosea el, căci dădea mereu din cap". Însărcinat de Iupiter să afle de unde vine ciudatul vizitator, Hercule are impresia că trebuie să dea piept din nou cu o făptură de spaimă asemenea celor răpuse în faimoasele sale isprăvi: „La întâia privire, Hercule s-a tulburat strașnic, ca unul care nu apucase să înfrunte toți monștrii. A văzut chipul unui ins dintr-un neam necunoscut, un mers neobișnuit, o voce răgușită și împleticită, care nu aparținea vreunei fiare pământene [...] a socotit atunci că a ajuns la a treisprezecea muncă" (V). După ce Febra personificată dezvăluie că el s-a născut în ținutul galilor, Claudius izbucnește într-un potop de vorbe nedeslușite, manifestare de violență și de slăbiciune totodată: „...se aprinse tot și se puse să mormăie mânios, cât putea de tare. Nimeni nu pricepea ce spune el. De fapt el poruncea să fie dată Febra pe mâna călăului" (VI). Când îl iscodește pe Claudius despre neamul lui într-o declamație de „actor de tragedie", Hercule remarcă imperfecțiunile fizice ale celui chestionat: „Ce-i bâiguiala asta cu tulbure glas turuită?/ Clătinătorul tău cap l-a ivit ce popor și ce țară?" (VII). După cum observă Augustus, trupul plin de beteșuguri al acestuia pare „zămislit pe când zeii erau mânioși". Căutând să-i convingă pe olimpieni să nu-l primească între ei pe urmașul său, cel dintâi împărat al Romei atrage atenția asupra bâlbâielii lui și îl provoacă să rostească limpede câteva cuvinte: „...să spună iute trei vorbe și, dacă izbutește, n-are decât să mă ia cu el ca sclav" (XI). Pe drumul spre Infern, cel refuzat de zeii din cer își întâlnește propriul cortegiu funebru cu atât de mulți cântăreți „încât chiar Claudiu i-ar fi putut auzi" în pofida surzeniei sale. Cântecul de jale în amintirea lui îi subliniază în derâdere încetineala: „Cu elanu-i rapid/ El putea birui/ pe cei sprinteni la fugă" (XI). În fața tribunalului lui Eac, singurul avocat al apărării este Publius Petronius, „vechi tovarăș" și „om demn de elocința lui Claudiu", împărtășindu-i cusurul de vorbire (XIV). Pe de altă parte, împăratul apare ca ins stupid, obiect al amuzamentului lui Mercur, cel mai ager dintre zei, care „se desfătase totdeauna din pricina minții lui Claudiu" (III). Bocetul parodic îi evidențiază prin antifrază inteligența și curajul de neegalat: „Cum s-a stins de sublim/ Cel atât de mintos/ Un viteaz cum n-a fost/ Niciun om pân-acum" (XII). Departe de a semnifica erudiția și seriozitatea, predilecția lui pentru exprimarea în elină și râvna de a scrie opere istorice pline de acribie sunt luate în râs ca manifestări ale pedanteriei și vanității auctoriale: „Claudiu se bucură că și aici sunt filologi; speră că va găsi loc chiar și pentru *Istoria* scrisă de el. De aceea și răspunse cu un vers homeric" (V). Într-un portret deloc măgulitor, carențele intelectuale ale

protagonistului le dublează pe cele fizice.

Întrebat de Hercule unde s-a născut, Claudius arată că provine din Ilion ca descendent al Iulio-Claudienilor, ceea ce determină comentariul că în cazul unui cârmaci atât de nociv pentru propria cetate adecvat ar fi epitetul de nimicitor al Troiei (V). Oricum, Febra corectează declarația arătând că locul de baștină al lui Claudius este Lugudunum, astfel că el poate fi socotit gal, apreciere certificată de comportamentul său distructiv similar celui al compatrioților lui Brennus care au invadat Roma în secolul al IV-lea a. Chr.: „Omul acesta toarnă numai minciuni [...] s-a născut la Lugudunum [...] E gal curat. Din pricina asta a cucerit Roma, așa cum îi șade bine unui gal" (VI). Dându-și seama că în fața lui Hercule nu se bucură de aceeași trecere ca în capitala imperiului, Claudius acceptă validitatea unei expresii proverbiale cu privire la *gallus* – termenul pentru „cocoș" dar și pentru „gal" –, ceea ce îi confirmă o dată în plus ascendența provincială, nepotrivită pentru un conducător al Romei: „Cocoșul e stăpân doar în găinatul său" (VII). Pe de altă parte, obârșia lui Claudius pare să-i fi încurajat generozitatea în acordarea cetățeniei romane. Când Mercur îi cere unei Parce să-l ajute pe Claudius să-și dea sufletul, Clotho își explică întârzierea prin dorința de a-i oferi acestuia răgazul să extindă drepturile civice la cât mai mulți provinciali, inițiativă deranjantă pentru romanii neaoși: „...mă gândeam să-i mai las niței timp ca să apuce să-i facă cetățeni și pe cei câțiva care au mai rămas nefăcuți; căci era hotărât să îmbrace în togă pe toți grecii, galii, hispanii, britanii" (III). Nu întâmplător, Diespiter, zeul italic al luminii susținător al lui Claudius în încercarea de a dobândi un loc în Olimp, este calificat drept „mărunt agent de schimb", traficant care „vindea și ceva drepturi de cetățean roman" (IX). Ca și însușirile sale fizice ori intelectuale, originea împăratului nu corespunde cerințelor obișnuite.

Pe parcursul călătoriei în cer și în Infern sunt dezvăluite pe rând cusururile lui Claudius, mari sau mici. Dintre păcate, cel mai grav pare a fi ușurința de a ucide. De la început, mânios împotriva Febrei care i-a deconspirat extracția provincială, el face semn să fie executată „cu brațul lui slăbănog, bun numai pentru a ordona să se taie capul oamenilor" căci crede că dispune și pe lumea cealaltă de puterile discreționare de la Roma (VI). Făcând o lungă listă a victimelor lui Claudius dintre rude și apropiați, Augustus se opune primirii lui în rândul zeilor pentru că, în pofida aparenței blajine, el condamna pe oricine la moarte fără ezitare: „...chiar dacă vi se pare că n-ar putea omorî nicio muscă, ucidea oamenii tot atât de ușor cum iese câinele la zaruri" (X). În Infern, împăratul este interpelat de mulțimea celor asasinați din porunca lui: „Cine altul ne-a trimis aici, dacă nu tu, ucigaș al tuturor prietenilor tăi?" (XIII).

Împătimit al soluționării litigiilor, Claudius îi amintește lui Hercule cum împărțea „dreptatea toată vremea înaintea templului" său „ascultând pe avocați zi și noapte" (VII). Această râvnă nu exclude predilecția pentru judecata sumară și expeditivă, temei al reproșurilor lui Augustus: „...spune-mi, divine Claudiu, de ce i-ai condamnat pe toți pe care i-ai trimis la moarte, înainte de a cerceta învinuirile, înainte de a-i lăsa să se apere?" (X). Dintre inovațiile sale în materie, notabilă e favorizarea avocaților în dauna jurisconsulților specialiști în dreptul tradițional. De altfel, lucrurile revin la normal prin restabilirea ordinii profesionale abia după dispariția celui care patronase noul sistem pervertit: „Toți erau bucuroși; poporul roman umbla încoace și încolo, căci se simțea liber. Numai Agatho și câțiva avocați plângeau, dar de bună seamă din toată inima. Jurisconsulții ieșeau la lumină, galbeni la față, firavi, abia trăgându-și sufletul, ca unii care abia atunci își recăpătau puterile" (XII). Bocetul batjocoritor pentru Claudius reține de asemenea preferința sa pentru o justiție rapidă și părtinitoare: „Jeliți pe bărbatul/ Ce în stare a fost/ Mai curând decât toți/ Să împartă dreptatea/ Ascultând la proces/ Doar o singură parte,/ Mai adesea niciuna./ Dar ce judecător/ Ar conduce atâtea/ Judecăți într-un an?" (XII).

În călătoria pe lumea cealaltă, Claudius lasă la iveală mai multe atitudini blamabile ori doar bizare manifestate de-a lungul domniei. Încrederea lui excesivă în libertii care nu se sfiesc să treacă peste dispozițiile imperiale este deconspirată cu ocazia tentativei de a condamna Febra la moarte: „Poruncise să se reteze capul Febrei, dar ai fi crezut că toți sunt liberții săi, căci nimeni nu-l lua în seamă" (VI). În Infern Claudius capătă rolul de a-l servi pe un libert, poziție subordonată care evocă răsturnarea socială introdusă de împărat la Roma prin privilegierea acestor indivizi de origine umilă: „Eac l-a încredințat pe Claudiu libertului său Menandru, spre a-i sluji ca secretar în anchetele sale" (XV). Lăcomia suveranului e sugerată ironic în pledoaria lui Diespiter ca succesorul lui Caligula să fie divinizat pentru a se putea așeza la masa austeră a lui Romulus și a împărți cu acesta niște napi fierbinți (IX). Lipsa de vigoare în politica externă face obiectul bocetului parodic care aclamă așa-zisele isprăvi războinice ale celui dornic să supună regatul part, Britania sau chiar Oceanul: „El putea birui/ Pe cei sprinteni la fugă/ Și să-mprăștie pe/ Răzvrătiții de parți/ [...] El sili pe britanii/ Cei de peste tărâmul/ Cunoscutelor mări/ [...] Să își plece grumazul/ Sub cățușa lui Romulus,/ Poruncindu-i să tremure/ Și Oceanului sub/ Rânduiala cea nouă/ A securii romane" (XII). Permisivitatea față de cultele orientale răspândite la Roma în timpul stăpânirii sale transpare indirect din strigătul victimelor lui Claudius la apariția sa în Infern. Aclamațiile acestora le imită pe cele ale fidelilor lui Isis și Cybele care celebrează revenirea la viață a lui Osiris și Attis: „Ca din pământ au răsărit o seamă de inși care băteau din palme și cântau: «L-am găsit: să ne bucurăm»" (XIII).

Seneca aduce în discuție în mai multe rânduri altă

trăsătură rușinoasă a lui Claudius, patima pentru jocurile de zaruri interzise de vechile legi ale Romei. Augustus atrage atenția că urmașul său ucidea la fel de lesne cum iese o combinație proastă la zaruri (X). Bocetul rezervă o secțiune poeților de curte care și-au sporit averea la masa de joc: „Jeluiți-l la fel,/ O, poeților noi,/ mai cu seamă și voi/ Ce în stare ați fost/ Să vă îmbogățiți/ Prin cornetul de zaruri" (XII). Cazna eternă menită lui Claudius la tribunalul lui Eac, replică derizorie a chinurilor lui Sisif și Tantal, este de a căuta să azvârle zaruri cu un pahar spart: „Au propus să se stabilească o nouă pedeapsă, născocită pentru Claudiu o trudă zadarnică, în care el să descopere o dorință amăgitoare, fără sfârșit și fără împlinire. Iată-l [...] umblând mereu după zarurile care cădeau din cornet, fără a izbuti vreodată să joace cumsecade cu ele" (XIV). Exprimată în versuri, sentința se dovedește la fel de crâncenă ca aceea rânduită marilor nelegiuiți din Infern: „...printre degete chiar îi alunecă veșnic/ Zarul cel înșelător; pe furiș strecurându-se, scapă,/ Cum, chiar în clipa când piscul de munte acuș îl atinge,/ De pe grumazul lui Sisif alunecă cruda povară!" (XV).

Cu defectele sale mari sau mici, în parte atestate istoric[8], Claudius cel nevrednic de rangul divin merită în schimb să primească numele de „principe al Saturnalelor", calificarea trimițând la dezordinea generală instituită în timpul domniei lui, asemănătoare celei din perioada sărbătorilor din decembrie: „...n-ar fi obținut titlul de zeu nici dacă l-ar fi cerut lui Saturn a cărui lună o prăznuia tot anul" (VIII). Sugestia gravă implică renunțarea la regulile normalității într-o lume pe dos. Nu e de mirare că după moartea lui Claudius un jurisconsult persecutat de el le amintește avocaților care îi deplâng dispariția că răsturnarea rânduielilor firești nu poate dura la nesfârșit: „Vă spuneam eu vouă: n-or să fie mereu Saturnale" (XII).

Satira menipee a lui Seneca își discreditează personajul principal și totodată pune în discuție procedee ale literaturii înalte care oferă o imagine eroică asupra lumii. Mai multe pasaje homerice în elină apar cu sens deviat în relatarea despre aventurile postume ale lui Claudius. De la început, Hercule îl somează pe fostul suveran să-și declare originea cu o formulă din *Odiseea*, I 170: „...a vorbit, cum șade bine unui grecotei «Care ți-e neamul? Cetatea ta care-i? Părinții tăi cine-s?»". Citatul familiar oricărui om cultivat, cum era de fapt soțul Agrippinei, determină o replică în termenii din *Odiseea*, IX 39: „Claudiu se bucură că și aici sunt filologi [...] De aceea și răspunse cu un vers homeric, dorind să arate că de fapt el este împărat «Tocmai din Ilion vântul m-a dus pân'la țărmul ciconic»". Comentariul referitor la atitudinea cârmuitorului față de concetățenii nimiciți chiar de el se inspiră din aceeași sursă reluând exprimarea din *Odiseea*, IX 40: „Versul următor, tot homeric ar fi fost, însă, mai aproape de adevăr: «Ilion unde surpat-am cetatea, stârpind pe localnici»" (V). Capabil să observe multe înaintea și înapoia lui, Ianus cel cu două fețe este asemuit, printr-un calificativ din *Iliada*, III 109, bătrânului Priam cu o lungă experiență de viață: „...este bărbat tare isteț, căci totdeauna vede «și în față și în spate»" (IX). Recomandarea lui Ianus ca muritorii să nu mai primească onoruri divine întrebuințează cuvintele din *Iliada*, VI 142 și VIII 486: „...să nu mai fie făcut zeu nimeni dintre cei care «trăiesc doar din rodul ogoarelor» sau dintre cei pe care-i hrănește «ogorul ce grâne ivește»" (IX). Două imagini din *Iliada*, I 591, respectiv XV 18, despre sancționarea lui Hefaistos și a Iunonei de către Iupiter pun în evidență cruzimea lui Claudius, mai cumplit în furia sa decât zeul suprem: „Uită-te la Iupiter, care domnește de atâta vreme. Numai lui Vulcan i-a rupt un picior căci «L-a înșfăcat de picior, din lăcașul ceresc azvârlindu-l». S-a mâniat pe nevastă și a atârnat-o în văzduh" (XI). Numărul victimelor împăratului este măsurat cu o sintagmă din *Iliada*, IX 385: „A ucis 35 de senatori, 221 de cavaleri romani, iar dintre oamenii de rând, «cât nisipul și pulberea drumului»" (XIV). Câteva stihuri vergiliene furnizează și ele repere ale distanței dintre lumea epică și cea satirică. De la prima sa apariție, Claudiu se înfățișează ca versiune derizorie a unui personaj de epopee, mersul lui șchiopătat aducând cu al micului Iulus, fiul lui Enea, surprins în *Eneida*, II 724: „...*l*-a văzut pe Claudiu făcând drumul «cu pași inegali»" (I). Îndemnul lui Mercur către Clotho de a înlesni înlocuirea lui Claudius cu un cârmaci mai destoinic reia povața din *Georgicele*, IV 90 pentru apicultorul sfătuit să elimine din stup matca nevrednică: „Fă o dată ceea ce trebuie făcut «Stinge-l și-un altul mai bun să domnească-n palatul său liber»" (III). Precizarea momentului morții lui Claudius se face prin parodierea epopeilor la modă, cu exces de referințe mitologice întortocheate și obscure: „Iată că Cynthia biruitoare-și sporise regatul;/ Iarna cea hâdă lipsea de odoarele-i mândre bogata/ Toamnă și-n vreme ce Bacchus tot îmbătrânea la poruncă,/ Culegătorul zăbavnic strângea mult răritu-i ciorchine. Socot că aș vorbi mai limpede dacă aș arăta că era luna octombrie, a treia zi înainte de idele lui octombrie" (II). Tot astfel, *Apokolokyntosis* valorifică în chip amuzant și tragedia, altă specie literară nobilă. Un vers din lucrarea dramatică a lui Euripide *Cresphontes* despre alaiul prietenilor care îl înconjoară pe răposat bucurându-se că a scăpat de greutățile vieții descrie înlocuirea vechiului stăpân al palatului cu tânărul său succesor: „În ce-l privește pe Claudiu, toți cer într-un glas «Voi cu urale, cu chiot să-l scoateți afară din casă»" (IV).

Satira menipee a lui Seneca exploatează parodic genuri literare diverse. Cum am văzut deja, povestirea debutează prin declarația solemnă a autorului că nu va ține seama „nici de amintirea jignirilor și nici de recunoștință". Anulată numaidecât prin nesiguranța cu privire la autenticitatea relatării, expresia imită o sintagmă uzuală în istoriografie, de pildă, „*sine ira et studio*" / „fără ură și părtinire" din deschiderea *Analelor* lui Tacit. Dezbaterea

despre locul cuvenit lui Claudius după moarte aduce în discuție problema naturii divinității. Naratorul menționează disputele dintre înțelepți la fel de greu de tranșat ca stabilirea momentului real al decesului lui Claudius, vestit cu întârziere din rațiuni politice: „Nu pot să-ți precizez ora: mai ușor se înțeleg între ei filosofii decât orologiile" (II). Un reprezentant al olimpienilor respinge, prin examinarea surselor livrești, ideea că împăratului i s-ar potrivi definiția epicureică sau stoică a divinității. O frază a lui Epicur, transmisă de Diogenes Laertios, X139, exclude apropierea de formula beatitudinii divine prin neintervenția în ordinea cosmosului ori în destinul oamenilor: „Nu poate să fie zeu epicureu «care n-are nicio încurcătură el însuși și nici n-o pricinuiește altora»". Concepția adepților stoicismului că divinitatea s-ar confunda cu universul de formă sferică e persiflată cu un fragment dintr-o satiră menipee a lui Varro: „Oare un zeu stoic? Cum ar putea fi rotund, adică «fără cap, fără pută», așa cum spune Varro. Văd, e drept, că are ceva de zeu stoic în el: n-are nici căpățână, nici inimă" (VIII). Mai mulți poeți latini sunt citați în răspăr în pamfletul lui Seneca. Discrepanța dintre tentativa lui Claudius de a atinge cerul și comportamentul nedemn al celui angajat într-o căsătorie incestuoasă cu nepoata sa Agrippina e evidențiată printr-un vers al arhaicului Ennius: „Eu nu știu ce face în patul său și iată că acum «scrutează întinderea cerului»" (VIII). Un pasaj dintr-o satiră a lui Lucilius pune în lumină inadecvarea dintre sobrietatea lui Romulus și lăcomia lui Claudius care ar vrea să-i calce pe urme întemeietorului legendar al Romei trecut după moarte în rândul zeilor: „...întrucât trebuie să existe cineva în statul roman care să poată «înghiți napi fierbinți» împreună cu Romulus, propun ca divinul Claudiu să fie considerat zeu" (IX). Câteva extrase din lirica latină capătă sens schimbat în diatriba împotriva lui Claudius. Tărâmul subpământean este descris printr-o imagine din elegia lui Catul la moartea vrăbiuței (III 12): „Cyllenius l-a luat pe Claudiu de ceafă și l-a târât în Infern, «Tocmai de unde se zice că nimeni nu se întoarce»" (XI). Câinele lui Pluto care îl întâmpină după moarte pe Narcissus are alura horațiană din oda I 13, 33: „Narcissus a ajuns într-o clipă la poarta lui Dis, unde stătea tolănit Cerberul sau, cum spune Horațiu «Fiara cu-o sută de capete»" (XIII). Ecourile literare răstălmăcite de Seneca înalță doar pentru a discredita mai eficient apoteoza eșuată a lui Claudius.

În pamfletul la adresa fostului împărat intervine la un moment dat un pasaj encomiastic în cinstea succesorului său. După ce Mercur o îndeamnă pe Clotho să-l ajute pe soțul Agrippinei să-și dea obștescul sfârșit pentru a-i lăsa locul pe tron unui conducător mai vrednic, Parcele retează existența lui Claudius și totodată îi torc o soartă aurită lui Nero, noul monarh. Fragmentul în versuri insistă asupra opoziției destinelor celor două personaje de rang înalt. În timp ce Clotho răsucește pe „fusul sinistru" și apoi rupe firul vieții lui Claudius cel „becisnic", Lachesis îi pregătește mărețului Nero fuiorul cel mai de preț anunțând o epocă aurită: „Lâna cea ieftină iat-o schimbată-n metal de valoare./ Veacuri de aur coboară într-una pe firul cel splendid./ [...] desfac norocoasele fire,/ Mâinile pline le bucură caiere încântătoare./ [...] Tort mătăsos se înșiră pe fusu-n rotire". Dacă olimpienii vor refuza să-l admită pe vârstnicul și pocitul Claudius alături de ei, Apollo, care le asistă pe Parce, îl consideră pe tânărul și arătosul Nero egalul său în har poetic: „... trăiască mai mult decât toți muritorii/ Cel care-mi seamănă mie la chip și-i frumos ca și mine,/ Fără a-mi fi mai prejos în cântare sau în glas". Interesul lui Claudius pentru istoriografie atrage batjocura lui Seneca, în schimb pasiunea muzicală și poetică a lui Nero este înfățișată în cele mai măgulitoare cuvinte. Apollo anunță noua domnie ca pe o reinstaurare a dreptății pe pământ: „...reda-va/ Veacuri ferice trudiților oameni și legilor graiul". Sosirea lui Nero, comparat anterior lui Lucifer și Hesperus, se aseamănă chiar răsăritului soarelui: „Tocmai cum [...] Soarele lumea contemplă cu fală/ [...] Astfel apare și Cezar, pe-un astfel de Nero admiră/ Roma. Obrazul său strălucitor cu o blândă văpaie/ Arde, la fel ca frumosu-i grumaz sub șuvoiul de plete". Favorizat de zei, „acest bărbat minunat" ar trebui să cârmuiască Roma pe alt drum decât Claudius, speră Seneca, sfetnicul tânărului principe (IV). Oda cea mai exaltată este inclusă în cel mai necruțător pamflet de scriitorul obișnuit să trăiască în preajma palatului imperial.

Pe cu totul alt ton scria Seneca despre Claudius în *Consolația pentru Polybius* anterioară cu un deceniu satirei menipee din *Apokolokyntosis*. E drept, împrejurările erau mult diferite. Din 41 scriitorul se afla în exil în Corsica unde fusese trimis sub acuzația de adulter cu Iulia Livilla, nepoata lui Claudius, ca urmare a intrigilor Messalinei, cea de-a treia soție a împăratului. În 44 Seneca a încercat să obțină anularea condamnării printr-o lucrare adresată secretarului *a libellis* care se ocupa cu petițiile sosite la Curte. Consolația prilejuită de moartea în floarea vârstei a fratelui lui Polybius era menită, de fapt, să-l îmblânzească pe suveranul de care depindea revocarea surghiunirii. Apropiată în intenție *Tristelor* și *Ponticelor* lui Ovidiu, opera encomiastică nu și-a atins scopul: filosoful a rămas în exil încă cinci ani, el revenind la Roma în 49 după moartea Messalinei. Potrivit lui Dio Cassius, odată cu dispariția lui Claudius Seneca a repudiat scrierea închinată lui Polybius încercând chiar să distrugă copiile existente: „...îi cultiva în așa măsură pe Messalina și liberții lui Claudius încât, din insula în care se afla în exil, le adresă o carte, plină de elogii la adresa lor, căreia mai târziu, de rușine, îi șterse scrisul" (*Istoria romană*, LXI, 10).

În întreaga consolație cuvintele de îmbărbătare pentru libertul îndoliat se îmbină cu elogiul adus lui Claudius. Slujirea împăratului ar trebui să dea sens oricărei existențe indiferent de greutățile înfruntate, susține în mai multe rânduri Seneca. E drept, la moartea cuiva atât

de drag, Polybius resimte „durerea cea mai mare ce-i era cu putință – Cezar fiind în viață" (II)[9]. Răposatul n-ar fi dorit, însă, ca mâhnirea pricinuită de dispariția lui să-i facă pe cei rămași în viață să-și neglijeze preocupările favorite și obligațiile față de șeful statului: „Crezi că fratele tău poate [...] să voiască să te vatăme cu chinul tău, să te îndepărteze de îndeletnicirile tale, adică de studiu și de Cezar?" (V). Favorit al suveranului, Polybius n-are cum să-și ascundă sentimentele câtă vreme e o persoană publică aflată în atenția tuturor: „...cu mult timp în urmă, afecțiunea Cezarului te-a înălțat într-un rang înalt, iar studiile tale te-au condus tot într-acolo" (VI). De fapt, ceea ce vrea să-i amintească autorul exilat secretarului lui Claudius într-o pledoarie *pro domo* este că, prin natura sarcinilor sale, el are capacitatea de a interveni în favoarea unor năpăstuiți pe care n-ar trebui să-i abandoneze nici în momentele de mare tristețe: „... ca să te poți îngriji de lacrimile celor aflați în primejdie și care doresc să ajungă la îndurarea Cezarului, trebuie să-ți usuci lacrimile tale" (VI). Când invocă soarta să-i permită urmașului lui Caligula nu doar „să primească aceleași triumfuri ca și tatăl lui, și altele noi", dar mai ales „să îndrepte și să pună la loc tot ce a lovit nebunia principelui de mai înainte", Seneca se gândește la propria situație de proscris care speră în bunăvoința unui împărat în stare „să vindece neamul omenesc [...] deja de mult timp slăbit și în suferință". De vreme ce a asistat la numeroase dovezi de milostivire față de „atâția oameni suferinzi după atâția ani îndelungați de dizgrație pe care el i-a scos și i-a dus în lumină", filosoful are convingerea că se va bucura de o îngăduință similară: „...nu pot să mă tem că pe mine singur mă va trece cu vederea". Contrapusă ferocității impulsive a lui Caligula, indulgența lui Claudius oferă nădejde oricărui surghiunit, declară scriitorul: „...rodnică ți-e clemența, Cezar! Pe exilați îi faci să trăiască o viață mai liniștită decât au avut, până de curând, sub Gaius, chiar cei mai de vază! [...] datorită ție, așa cum se bucură de un hotar pentru cruzimea sorții, tot așa au și o speranță într-o soartă mai bună și liniște în clipa prezentă" (XIII). Încurajările adresate lui Polybius au tot timpul în vedere calitatea sa de mijlocitor al petițiilor către împărat.

În opinia lui Seneca, existența lui Claudius constituie cel mai bun remediu pentru durerea secretarului cu mari obligații față de augustul personaj: „Când vrei să uiți de toate, gândește-te la Cezar. Privește câtă credință îi datorezi pentru bunăvoința lui față de tine, câtă străduanie". Suveranul poartă grija supușilor săi dincolo de propria ființă, la rândul lor, cei care îi dau ascultare trebuie să i se consacre integral neglijându-și sentimentele: „De când Cezar s-a dedicat lumii, s-a smuls lui însuși și, ca și stelele ce-și urmează cursul fără oprire, nici lui nu-i este îngăduit să se oprească sau să înfăptuiască ceva pentru sine. [...] nu-ți este cu putință să te lași nici în seama plăcerii, nici a durerii, nici a vreunui alt lucru, căci îi ești dator lui Cezar întreaga ta persoană". Pentru cel care îl prețuiește pe cârmuitor mai mult decât pe sine simplul fapt că acesta trăiește constituie mulțumirea supremă neîntinată de vreun necaz personal: „În el se află toate ale tale, el ține loc de toate. Dacă îți îngădui să plângi pentru ceva câtă vreme acesta este în viață, atunci dai dovadă de o prea neînsemnată recunoștință față de fericirea ta" (VII). Dispariția prematură a fratelui, înțeleasă ca repaus etern într-un tărâm al liniștii, se lasă contrapusă traiului celor rămași în urmă, al împăratului, mai cu seamă: „Nu privi așadar cu ochi răi soarta fratelui tău: se odihnește. Este, în cele din urmă, liber, la adăpost, veșnic. Cezar este încă în viață și toate vlăstarele lui sunt în viață, tu însuți ești în viață și frații lui: pe toți v-a păstrat" (IX). S-ar zice că prezența principelui constituie o alinare eficientă pentru orice chin îndurat de cei aflați sub oblăduirea lui: „...doar faptul de a-l vedea pe Cezar și a te gândi la el nu este oare cea mai temeinică mângâiere?" (XII). Condiția de intelectual a lui Polybius îi oferă șansa de a-l purta mereu în cuget pe conducătorul țării. Dacă acesta este de față, suferința proprie nu îl atinge, în lipsa lui, când tristețea riscă să i se strecoare în suflet, eruditul secretar care i-a transpus pe Homer în latină și pe Vergiliu în greacă are ocazia de a imortaliza în scris cele mai de seamă realizări imperiale: „Scrie atunci despre înfăptuirile Cezarului tău, pe cât îți stă în putință, pentru a fi cunoscute peste secole prin mărturia unui apropiat" (VIII). Imaginea lui Claudius perpetuată prin opera lui Seneca nu este însă cea encomiastică din *Consolație pentru Polybius*, ci aceea caricatural-grotescă din *Apokolokyntosis*.

Condiția divină a împăratului, obiectul viitoarei dezbateri satirice, este menționată deja în scrierea închinată lui Polybius, desigur, în alt sens decât în pamflet. Pentru secretarul său de încredere, suveranul e asimilat nemuritorilor capabili să îndepărteze orice suferință omenească: „...cât timp îți vei aținti privirile asupra zeului tău, tristețea nu va găsi drum către tine, iar Cezar va fi stăpân peste tot ce este în tine" (VIII). Prea puțin militărosul Claudius care „conduce țările și demonstrează că este mai bine să apere imperiul cu binefaceri decât cu forța armelor" îi oferă libertului său „destulă apărare, destulă consolare", încât acesta își poate stăvili plânsul la simpla întrezărire a maiestății conducătorului de natură zeiască: „...de câte ori din ochi îți țâșnesc lacrimi, întoarce-ți-i către Cezar: se vor usca la vederea divinității celei mai mari și mai luminoase". Omagierea lui Claudius include urarea ca olimpienii să-i acorde trai lung, o glorie egală cu a maiestuosului său bunic și un sfârșit apoteotic prin înălțarea pe tărâm celest: „Zeii și zeițele să-i îngăduie să viețuiască vreme îndelungată pe pământ! Să fie pe potriva faptelor divinului Augustus, anii de viață să-i fie mai mulți! [...] Târziu, abia în vremea nepoților noștri, să se dezvăluie ziua în care neamul său îl cheamă la cer!" (XII). Cel surghiunit de Claudius nu se declară victimă a acestuia, ci, dimpotrivă, favorizat de principe câtă vreme l-a cruțat

de condamnarea la moarte intervenind în favoarea sa cu o putere supraomenească: „...m-a ținut atunci când, împins de soartă, m-am prăbușit și, în căderea mea, m-a așezat la pământ cu blândețe, cu cumpătarea mâinii sale divine: a rugat senatul în numele meu și nu doar că mi-a dat viața, dar a și cerut-o pentru mine" (XIII). Remarcabil prin înțelepciune și darul vorbirii – calități care îi voi fi negate cu strășnicie în *Apokolokyntosis* –, Claudius ar fi cel mai în măsură să tămăduiască orice suferință cu formulările lui profetice, încărcate de un prestigiu aproape sacru: „...ți-a pus înainte, cu memoria lui atât de stăruitoare, toate pildele care te puteau împinge înspre seninătatea spiritului, ți-a desfășurat preceptele tuturor înțelepților, cu elocința care-i este proprie [...] nimeni altcineva nu poate juca mai bine rolul de consolator: cuvintele, spuse de el, vor avea o altă greutate, rostite fiind ca niște oracole; autoritatea lui divină va reduce violența durerii tale" (XIV). Urmașul celui numit mereu „divinul" Augustus poate invoca drept dovadă a atotputerniciei destinului încercările la care au fost supuse rudele sale slăvite mai apoi prin apoteoză: „... nimic nu este sacru și de neatins pentru soartă, de vreme ce a îndrăznit să-i ducă la înmormântare pe membrii acelei familii de unde urma să-și ceară apoi zeii" (XVI). Atitudinea demnă în clipe de cumpănă a acestor principi acceptați între cei de sus ar trebui să fie un model pentru oricine, crede Seneca: „... se cuvine așadar să-ți ațintești privirile asupra tuturor celor despre care ți-am vorbit puțin mai înainte, fie înălțați la cer, fie apropiați, și să înduri cu liniște soarta /.../ se cuvine să imiți tăria cu care ei au îndurat durerile și strădania cu care le-au învins, atât cât le este cu putință oamenilor să meargă pe urme divine" (XVII). Remarcabil prin însușiri, împăratul slujit de Polybius este de stirpe zeiască.

Cum am văzut, imaginea lui Claudius diferă mult între *Consolație pentru Polybius* și *Apokolokyntosis*: în prima lucrare principele se arată puternic, înțelept și milostiv, în cea de-a doua este nevolnic, stupid și crud. Unele teme sunt tratate în sens opus: inițial Claudius are un loc rezervat printre zei fiind menit apoteozei după moarte, asemenea înaintașilor săi iluștri, ulterior el este alungat dintre olimpienii cărora nu le merită compania. Anumite detalii comune leagă în chip insolit cele două scrieri. Predilecția pentru jocurile de zaruri este incriminată în ambele opere ca trăsătură degradantă pentru un suveran al Romei. În *Consolație pentru Polybius* împăratul rău cu o astfel de patimă înjositoare este Caligula, învinuit că s-a abandonat acestui viciu chiar când avea loc ceremonia funebră pentru sora sa Drusilla: „Gaius Caesar [...] nu a fost de față la funeraliile surorii sale, nu a împlinit doliul cuvenit, ci juca zaruri în vila lui de la Alba. [...] Rușine a imperiului! Pentru un principe care-și plângea sora, zarurile au fost consolarea!" (XVII). Atitudinea infamantă care l-a caracterizat pe unul din cei mai odioși tirani ai Romei va deveni o însușire distinctivă a lui Claudius cel nedemn de a fi cinstit postum prin apoteoză.

În apologia *Essai sur les règnes de Claude et de Néron et sur la vie et les écrits de Sénèque pour servir d'introduction à la lecture de ce philosophe* (1778-1782), Diderot caută să-l disculpe de acuzația de oportunism pe scriitorul care a avut atitudini opuse față de Claudius în împrejurări diferite. În opinia enciclopedistului - consilier al împărătesei Caterina a II-a a Rusiei, conștient de riscurile apropierii de un monarh autoritar -, filosoful n-ar fi putut compune astfel de lucrări contradictorii decât dacă și opera aparent gravă ar ascunde intenții batjocoritoare: „Ori Seneca nu e autorul *Consolației către Polybius*, ori aceasta este o satiră, ori Seneca n-a scris *Transformarea în dovleac*" (II 90)[10]. Închipuindu-se destinatar al consolației, Diderot ezită între mai multe interpretări greu de armonizat cu însușirile intelectuale, dacă nu și cu cele morale, ale gânditorului latin: „M-am pus în locul lui Polybius: am primit opera, am citit-o și mi-am zis: Ori Seneca își bate joc de mine și de împărat și e un insolent, ori e un laș, ori e un prost... Un om care are atâta spirit ca Seneca nu se expune unei astfel de dileme mai ales când solicită o favoare" (II 91). Impasul fiind greu de depășit, o soluție accesibilă rămâne contestarea paternității scrierii.

Note:

1. Tacitus, *Anale*, traducere de Andrei Marin (București: Editura Științifică, 1964).
2. Suetonius, *Viețile celor doisprezece cezari*, traducere de David Popescu și C. V. Georoc (București: Editura Științifică, 1958).
3. Iuvenal, *Satire*, prefață, traducere de G. Guțu (București, Univers, 1986).
4. Plinius cel Tânăr, *Opere complete*, traducere de Liana Manolache (București: Univers, 1977).
5. Cassius Dio, *Istoria romană*, traducere de Adelina Piatkowski, vol. 3 (București: Editura Științifică, 1985).
6. Seneca, *Apokolokyntosis*, Petroniu, *Satyricon*, traducere de Eugen Cizek (București: Editura pentru literatură, 1967).
7. Lucian din Samosata, *Istoria adevărată*, traducere de Florica Bechet (București: Paideia, 2000).
8. Imaginea ridicolă a lui Claudius construită în satira menipee a lui Seneca pe un ton zeflemitor este confirmată de scrieri istorice serioase. De pildă, în secțiunea consacrată lui din *Viețile celor doisprezece Cezari*, Suetoniu vorbește despre metehnele împăratului: sănătatea șubredă și slăbiciunile fizice (II, III, IV), bâlbâiala, tremurul capului și al membrelor (XXX), neputința

de a se concentra (XXXIX, XL), cruzimea și ușurința de a condamna la moarte (XXIX, XXXIV), impulsivitatea și inconstanța (XV, XVI), mania judiciară (XII, XIV, XV, XXIII), trândăvia (V, VIII), lăcomia (XXXII, XXXIII), patima pentru spectacole și jocuri de noroc (V, XXI, XXXIII), stupiditatea reală sau presupusă de cei din jur (III, IV, VI, XXXVIII), nepriceperea militară (XVII), caracterul influențabil și incapacitatea de a rezista presiunilor soțiilor și ale liberților (XXV, XXVIII, XXIX), lipsa de fermitate (XXXV), mânia oarbă (XXXVIII). În *Anale*, Tacit îl acuză pe Claudius că este slab de minte (XI 28), moale, șovăitor și nevrednic (XI 28, 31, 33, 34, 35, 36, 37; XII 1, 42), dar și pornit spre mânie, crud și impulsiv (XI 35, 37), împătimit de femei (XI 39; XII 1, 3), de spectacole (XI 11; XII 56) și de ospețe copioase (XI 37, 38), susținător al provincialilor în detrimentul vechilor cetățeni romani (XI 24; XII 61, 63). În cartea a LX-a din *Istoria romană*, Dio Cassius incriminează cusururile lui Claudius: tremurul, bâlbâiala, dificultățile la mers (II), interesul excesiv pentru spectacolele de gladiatori și de teatru (XIII), slăbiciunea de a se lăsa condus de soții și liberți (II, XXXI), cruzimea (XIV).

9. Seneca, „Consolație pentru Polybius", traducere de Ioana Costa, în Seneca, *Dialoguri*, vol. 2 (Iași: Polirom, 2004).
10. Denis Diderot, *Essai sur les règnes de Claude et de Néron et sur la vie et les écrits de Sénèque pour servir d'introduction à la lecture de ce philosophe*, în *Oeuvres*, tom 11-12, J.L.J. Brière Libraire, 1821.

Bibliography:

Bardon, Henri. *Les Empereurs et les lettres latines d'Auguste à Hadrien* [The Emperors and the latin literature / writings from August to Hadrian]. Paris: Les Belles Lettres, 1940.

Boissier, Gaston. *L'opposition sous les Césars* [The Opposition under the Caesars]. Paris: Librairie Hachette, 1875.

Cassius Dio. *Istoria romană* [Roman History], vol. 3. Transl. Adelina Piatkowski, foreword by Gh. Ștefan. Bucharest: Editura Științifică, 1985.

Cizek, Eugen. *Seneca*. Bucharest: Albatros, 1972.

Diderot, Denis. *Essai sur les règnes de Claude et de Néron et sur la vie et les écrits de Sénèque pour servir d'introduction à la lecture de ce philosophe* [Essay on the Reign of Claudius and Nero and on the Life and Works of Seneca as an Introduction to the Reading of This Philosopher]. In Denis Diderot. *Oeuvres* [Works], tom 11-12. Paris: J.L.J. Brière Libraire, 1821.

Grimal, Pierre, *Seneca sau conștiința imperiului* [Seneca or the Consciousness of the Empire]. Translated by Barbu and Dan Slușanschi, foreword and notes by Dan Slușanschi. Bucharest: Univers, 1992.

Guțu, G. *Lucius Annaeus Seneca: viața, timpul și opera morală* [Seneca: Life, Time and Moral Works]. Bucharest: Casa Școalelor, 1944.

Iuvenal. *Satire* [*Satires*]. Foreword, translation and notes by G. Guțu. Bucharest: Univers, 1986.

Lucian din Samosata. *Istoria adevărată* [A True Story]. Translation and notes by Florica Bechet. Bucharest: Paideia, 2000.

Plinius cel Tânăr. *Opere complete* [The Complete Works]. Translation, notes and foreword by Liana Manolache. Bucharest: Univers, 1977.

Seneca. *Apokolokyntosis*. Petroniu. *Satyricon*. Translation, foreword and notes by Eugen Cizek. Bucharest: Editura pentru literatură, 1967.

Seneca/ *Dialoguri* [Dialogues], vol. 2. Translated by Vichi-Eugenia Dumitru and Ștefania Ferchedău, edited by Ioana Costa, foreword by Anne Bănățeanu. Iași: Polirom, 2004.

Suetonius. *Viețile celor doisprezece cezari* [The Lives of the Twelve Caesars]. Translated by David Popescu and C. V. Georoc. Bucharest: Editura Științifică, 1958.

Tacitus. *Anale* [The Annals]. Translated by Andrei Marin, foreword and notes by Nicolae I. Barbu. Bucharest: Editura Științifică, 1964.